

С. А. МАСЛОВАТА, аспірант

Уманський національний університет садівництва

За літературними джерелами розглянуто морфологічні особливості роду в'яз (*Ulmus* L.). Встановлено що представники роду, за дослідженнями А. І. Колеснікова [3], рослини декоративні, швидкокорослі, витривалі, при сприятливих умовах довговічні, не потребують особливого догляду, а також широко використовуються в озелененні населених місць, в лісорозведенні та мають цінну деревину.

За даними В. Я. Заячука [2] родина в'язові об'єднує до 10 родів і близько 200 видів деревних рослин. В дендрофлорі України ростуть два роди та 11 видів. Найчисельнішим є рід в'яз (*Ulmus* L.), що налічує понад 150 видів, які поширенні від помірної до тропічної зони Північної півкулі. В помірному кліматі, для якого характерна різка зміна пір року, в'язові, переважно, листопадні літньозелені рослини. В субтропіках до них додаються напівлистопадні, а в тропіках – і вічнозелені види. Тривалість перебування в безлиستому стані залежить від умов життя і віку дерев та змінюється за роками.

До роду в'яз (*Ulmus* L.) належать крупні до 40 м висоти та стовбуром до 2 м в діаметрі, листопадні дерева, переважно першої величини. Крона від широкоциліндричної із заокругленою вершиною до компактно-шаровидної з товстими головними гілками і тонкими молодими пагонами. Гілкування симподіальне, пагони колінчаті. Молоді пагони опушені або голі, з різноманітно забарвленою корою [1]. На пагонах ніколи не формується верхівкова брунька. Після припинення росту пагона його верхня частина відмирає. Пагони деяких в'язів мають коркові нарости, характерні для молодих рослин на сухих, освітлених місцях. У старих дерев в'яза дрібнолистого інколи в сухих умовах утворюються капи – напливи твердої деревини.

Листки прості, на короткому черешку, краї гостродвоякопильчасті, основа нерівнобока, що є однією з таксономічних ознак роду *Ulmus* L. Жилкування перисте, з розвинутою середньою жилкою і короткими боковими, що закінчуються в зубцях листків. Поверхня листка часто опушена м'якими чи шорсткими волосинками [2]. Прилистки ланцетні, які рано опадають. Розміри листків варіюють від 4 до 20 см довжини. Восени перед листопадом листові пластинки забарвлюються в світло-жовтий колір або буріють; опадають листки раніше, чим в інших порід дерев [1].

Квіти дрібні, зібрані в щиткоподібних суцвіттях, з редукованою оцвітиною, ледь надрізаною на 4-9 лопатей, з такою ж кількістю тичинок, як зазвичай, довші за неї і розташовані супротивно до її лопатей. Маточка утворена двома зрослими плодолистками, в одному розвивається зародок, другий стерильний. Зав'язь верхня, одногніздна, з дволопатевою приймочкою і двома крилоподібними виростами. Квіткові бруньки закладаються в рік, що передуює цвітінню. Вони овальні, крупніші, ніж вегетативні. У в'язів помірної

зони квітки сформовані у бруньках уже на початку літа, але цвітуть лише на наступний рік, тобто знаходяться в бруньках близько 10 місяців. В'язи цвітуть ранньою весною в безлистому стані. Масове цвітіння в'язів слугує феноіндикатором настання весни, а час дозрівання плодів – початку фенологічного літа [5].

Плоди – крилатки, овальні, сплюснуті, 15-25 мм завдовжки. Плоди дозрівають через місяць-півтора після цвітіння. До досягання плодів листки майже не розвиваються і починають інтенсивно рости тільки після пожовтіння крилаток. За даними В. Я. Заячука [2] маса 1000 шт. насінин становить 5,0-15,0 г. У насінин добре розвинені сім'ядолі. Поширюються вітром (анемохорно), цьому сприяють аеродинамічні властивості, мала маса, ємності в оплодні, збільшена щілина гнізда насінини. За результатами досліджень А. В. Громадина та Д. Л. Матюхіна [1] насіння швидко втрачає схожість. В'язи плодоносять з 20-40-річного віку щорічно й рясно, до 20-30 кг на одне дерево. Насіння, яке висіяне відразу після збору, дає сходи через 3-5 тижнів, а висіяне влітку або восени проростає лише на наступний рік і в меншій кількості. Проросток з двома оберненояйцеподібними плоскими товстуватими сім'ядолями та 2-3-ма парами супротивних зубчатих листків.

Коренева система потужна, з кількома вертикальними та багатьма поверхневими коренями. У великих дерев інколи виникають дошкоподібні корені 30-50 см заввишки при основі стовбура, що виконують опорну функцію. В'язи добре розмножуються порослю від пенька, здатні давати кореневі відростки, які вступають у вік статевої зрілості з 8-12 років, в насадженні з 15-30 років. Доживають до 150-300 років [3].

В'яз гладкий (*Ulmus laevis* Pall.). За даними В. Я. Заячука [2], листопадне дерево до 25-30 м висотою та 90-150 см в діаметрі. Крона куляста, широкоциліндрична. Кора темно-бура, з дрібними тріщинами, відшаровується тонкими пластинками. Гілки темно-сірі, голі, тонкі, гладкі, блискучі. Бруньки жовтувато-коричневі, луски на краях з темною облямівкою, гострі, 6-7 мм довжиною, конічні, голі. Листки оберненояйцеподібні, широкоеліптичні, темно-зелені, тонкі, двічізубчасті, довгочерешкові (4-10 мм), при основі нерівнобокі, знизу жорстко-опушені, бічні жилки не роздвоюються. Квітки світло-коричневі, на довгих, до 1,5-2,0 см, квітконіжках, оцвітина нерівнобока, видовжена, тичинок 6-8, пиляки фіолетові, пучки квітів повислі. Морозостійкий, вимогливий до ґрунтів, вологолюбний, тіневитривалий вид, кореневі відростки дає рідко.

В'яз шорсткий (в. гірський, в. голий) (*Ulmus scabra* Mill.). Листопадне дерево до 30-35 м висотою та 70-170 см в діаметрі. Крона продовгаста, широкоциліндрична. Кора з глибокими тріщинами, темно-коричнева або бура. Гілки темно-коричневі, ворсисті через жорстке руде опушення. Бруньки чорно-коричневі, дрібні, з густим опушенням, 7-9 мм, тупоконічні, ворсисті. Листки оберненояйцеподібні або широкоеліптичні, нерівнобокі, великі, короткочерешкові (до 0,5 см), жорстковорсисті, крупнозубчасті часто з 2-3-ма великими зубцями на верхівці, бічні жилки роздвоюються. Квітки двостатеві, майже сидячі, оцвітина дзвоникувата, тичинок 5-6, пиляки фіолетові, суцвіття

кулясте. Крилатки оберненояйцеподібні чи широко-еліптичні, до 2,5 см довжиною, зеленуваті, з маленькою виїмкою, насінина посередині крилатки. Морозостійкий, вибагливий до вологості і родючості ґрунтів, кореневі відростки дає рідко [5].

В'яз граболистий (*Ulmus carpinifolia* Gled.). Листопадне дерево до 20-30 м висотою та 50-90 см в діаметрі. Крона округлояйцеподібна. Кора з глибокими тріщинами, коричнева або темно-бура. Гілки коричневі, зеленувато-коричневі, згодом червоно-бурі, голі. Бруньки темно-коричневі, продовгасті, тупозагострені, 3-5 мм, з рідкими волосками. Листки оберненояйцеподібні, довгочерешкові (до 0,8-1,2 см), голі або з рідкими короткими ворсинками, нерівнобокі, двічіпилчасті, бічні жилки, окрім верхівкових, роздвоюються. Квітки цегляно-червоні з білими війками, на коротких (1-2 мм) квітконіжках, тичинок 4-5, пиляки коричневі, суцвіття кулясте. Крилатки округлі чи оберненояйцеподібні, 14-20 мм довжиною, жовто-бурі, насінина розміщена ближче до верхнього краю. Морозостійкий, світлолюбний, посухостійкий, витримує засолення ґрунтів, теплолюбний вид, дає густі кореневі відростки [4].

В'яз приземистий (*Ulmus pumilia* L.). Дерево до 16 м висотою та до 80 см в діаметрі з шатровидною кроною, інколи у вигляді куща. Кора на стовбурі темно-сіра, з глибокими тріщинами, на гілках жовта, пізніше жовто-сіра, молоді гілки голі або опушені. Бруньки оберненояйцеподібної форми, 3-5 мм. Прилистки широкі майже з серцеподібною основою. Листки довжиною 3-7 см, еліптично-ланцетні, по краю двічі пилчасті з майже рівнобічною основою, зверху м'які, голі на черешках довжиною 2-4 мм. Квітки на квітконіжках довжиною 1 мм, пиляки фіолетові. Листки розвиваються після квітнування. Крилатки широкоеліптичні або округлої форми, злегка нерівнобокі, довжиною 1,5-2 см, з горішком всередині крила. Квітує в лютому – квітні, плодоносить в квітні – травні. Розмножується насінням, кореневих паростків не дає [1].

Висновок. Опрацювавши за літературними джерелами морфологічні особливості роду в'яз (*Ulmus* L.) встановлено, що представники роду досить декоративні, швидкокорослі, довговічні, стійкі до низьких температур, а також вибагливі до вологості та родючості ґрунтів.

Література

1. Громадин А. В. Дендрология : учебник для студ. образоват. учреждений сред. проф. образования / А. В. Громадин, Д. Л. Матюхин. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 360 с.
2. Заячук В. Я. Дендрология : [підручник] / В. Я. Заячук. – Л.: Апріорі, 2008. – 656 с.
3. Колесников А. И. Декоративная дендрология / А. И. Колесников. – М.: Лесная пром.-сть, 1974. – 704 с.
4. Лесная энциклопедия : в 2-х т. : [Ред. Совет пред. А. М. Прохоров]. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – 1280 с.
5. Щепотьев Ф. Л. Дендрология : Учеб. пособие / Ф. Л. Щепотьев. – К.: Выща шк., 1990. – 287 с.